

Pontoppidans tekster er altid poly-tekster

Henrik Pontoppidan omskrev og reviderede både sine små og store værker. Det gælder også de tre store romaner, *Det forjættede Land*, *Lykke-Per* og *De Dødes Rige*, der kom i flere udgaver. Men hvorfor gjorde han det, og hvordan adskiller de forskellige udgaver sig fra hinanden? Pontoppidania interviewet professor Johnny Kondrup, der leder Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs digitale udgivelsesprojekt, hvor man for fremtiden nemt vil kunne se og sammenligne alle de ændringer, Pontoppidan foretog i sine store romaner.

AF NILS GUNDER HANSEN

En storstilet digital udgave af Pontoppidans tre store romaner *Det forjættede Land*, *Lykke-Per* og *De Dødes Rige*. Det arbejder Det Danske Sprog- og Litteraturselskab på i disse år, og det er muliggjort af en bevilling fra Carlsbergfondet. Projektet forventes afsluttet ved udgangen af 2025.

Alle tre romaner udkom først serielt i hæfter, hvorefter Pontoppidan omarbejdede dem hver især til en samlet udgivelse, og i senere udgaver foretog han en lang række revisioner. En tekstkritisk udgave må således tage højde for de omfattende omarbejdelser. Det har ikke kunnet lade sig gøre på tilfredsstillende måde i traditionel bogform, men i dag kan en sådan kompleks udgivelsesopgave løses med digitale værktøjer.

Den digitale udgave vil kunne præsentere samtlige versioner af romanerne og på anskuelig måde udpege de indbyrdes forskelle. Det vil dermed blive muligt at følge Pontoppidans arbejde med romanerne både i detaljen og på overordnet niveau, og udgaven vil således åbne for helt nye undersøgelser af forfatterskabet. Desuden skal én version af hver roman udgives som papirbog med kommentarer.

Projektet ledes af Johnny Kondrup, som er professor i nordisk litteratur ved Københavns Universitet og bestyrelsesformand for Det Danske Sprog- og

Litteraturselskab. Han er også en af Danmarks førende forskere og specialist inden for området editionsfilologi, som er videnskaben om udgivelsen og genudgivelsen af litterære værker. Pontoppidaniana har besøgt Johnny Kondrup i hans hjem i Hellerup til en samtale om Pontoppidan-projektet, dets forudsætninger, implikationer og de personlige forventninger, han har til det.

Pontoppidan-aficionados er nok spændte på hvilken udgave aff.eks. Lykke-Per, I vælger at udgive i bogform. Men vi kan lige bevare spændingen lidt. Som hovedprincip plejer I dog i DSL at udgive førsteudgaver. Hvordan kan det være?

“Man skelner generelt mellem to principper for valget af grundtekst til en ny udgave: *autenticitet* og *autorisation*. Autorisation betyder forfatterens godkendelse, og det indebærer i sagens natur, at man vælger den sidste reviderede udgave fra forfatterens hånd. Autenticitet betyder her historisk autenticitet: hvornår trådte et værk ind i historien? Hvornår mødte værket det læsende publikum, offentligheden, for første gang?

De to principper har konkurreret i forskellige landes udgivelsesselskaber; da DSL blev stiftet i 1911, var det opsigtsvækkende, at det valgte at bygge på princippet om autenticitet. Det tilsvarende svenske selskab, Svenska Vitterhetssamfundet, der blev stiftet i 1907, havde valgt at prioritere den sidste reviderede udgave, men i løbet af det tyvende århundrede blev autenticitet det hævdvundne princip i de fleste lande.”

Men hvorfor egentlig? Mon ikke mange spontant vil mene, at den sidste udgave fra forfatterens hånd må være den afgørende ...

“Jo, men nu er det jo ikke sikkert, at forfatteren bliver bedre med årene og får en sikrere dømmekraft ... Vi vælger at sætte forfatterens egne vurderinger ud af kraft. Autenticitet er et kriterium, der hviler på litteraturhistoriske og litteratursociologiske overvejelser. Når et værk møder publikum første gang, har vi et afgørende skæringspunkt mellem produktion og reception; værket har nu forladt forfatterens private bevidsthed og arbejdsproces og påbegyndt en offentlig virkningshistorie; der kommer reaktioner, anmeldelser, kritik og fortolkninger, og de slår selvfølgelig tilbage på forfatteren og kan påvirke hans senere bearbejdnings. Dette skæringspunkt, denne grænse ville blive udvisket, hvis man valgte en senere udgave. Så autenticitets-kriteriet er et *historisk* kriterium, og DSL var i sin undfangelse inspireret af historikernes Kildeskriftselskab og af historievidenskabens begreb om historisk kilder. Det sætter parentes om forfatteren i biografisk-psykologisk forstand.”

Men ligger der også et eller andet sted et æstetisk kriterium til grund ... at I mener, at førsteudgaven er den mest friske?

“Mange har ment noget i den stil. Den bidske litteraturprofessor Paul V. Rubow sagde om omarbejdelser, at de børstede sommerfuglestøvet af vingerne! Altså at der var noget spontant og uspoleret, som gik tabt. Men for os er det historiske det afgørende. Et godt eksempel er Frederik Paludan-Müllers versroman *Dandserinden* fra 1833. Den er historisk unik i sin førsteudgave, fordi den rummer en nihilisme og skepticisme, der virkelig giver et sandt udtryk for romantismens spleen. Paludan-Müller foretog så hele seks revisioner af den, og for hver gang blev den stadigt mere konform og kristent-opbyggelig. Nihilismen forsvandt ud af den, og at basere sig på sidste-udgaven ville derfor bibringe et forvrænget billede af litteraturhistorien.”

Henrik Pontoppidan skrev både sine små og store værker om, når de blev genudgivet. Det er ikke noget, man gør i dag, men hvor almindeligt var det på Pontoppidans tid og sådan i øvrigt op gennem litteraturhistorien?

“Det er meget svært at skaffe sig overblik over. Og der er også et svælg mellem ideologi og praksis. F.eks. mente romantikkens forfattere ikke, at man skulle revidere. De var påvirket af geniæstetikken, hvor man fik inspirationen indblæst af musen og nærmest skrev værket i ét stykke, i en rus. Kongeeksemplet er den unge Oehlenschläger, der gik hjem og skrev digtet “Guldhornene” efter sin 16 timers gåtur med Henrik Steffens. Deres ideologi tilsagde dem, at man ikke reviderede – værket skulle vokse organisk frem som bladene på et træ, som den engelske digter John Keats skriver et sted – men i praksis gjorde de det, guldalderdigterne: Oehlenschläger, Grundtvig, Ingemann, Carsten Hauch, Paludan-Müller. Sidstnævnte skrev endda i forordene, at der kun var tale om ubetydelige ændringer af formen, men det passede ikke! Søren Kierkegaard reviderede dog ikke, han havde for travlt med at skrive nye værker; undtagelsen er *Kjerlighedens Gjerninger*, der både har en førsteudgave fra 1847 og en revideret fra 1852.

Forfatterne fra Det Moderne Gennembrud så helt anderledes på det: de troede ikke på inspirationen og geniæstetikken; for dem var forfattergerningen mere at sammenligne med arbejderens eller forskerens, der afdækker uerkendt viden, graver sig trinvis dybere ned. I henhold til deres ideologi kunne de således have foretaget rigtig mange revisioner, men i praksis gjorde de det ikke – i hvert fald mindre end guldalderens forfattere. Pontoppidan er her den store undtagelse, han agerede faktisk som en af romantikerne.”

Har du et bud på hvorfor moderne forfattere ikke skriver deres tekster om? Hvorfor forekommer det f.eks. helt utænkeligt, at Helle Helle skulle skrive Rødby-Puttgarden om?

“Umiddelbart har jeg to bud. Det første er publikums utålmodighed; vi vil se noget nyt og ikke det samme en gang til. Allerede i 1913 skrev Georg Brandes, i øvrigt i en kritisk bemærkning til Pontoppidan: “En digter bør forbedre sig, men helst i det næste værk, ikke i det samme”. Det andet bud er økonomisk og har med forlagene

at gøre: de har ganske vist ikke noget imod genoptryk, men det skal helst være uændrede optryk, der giver det største udbytte i forhold til arbejdsindsatsen ... “

Men det er eksterne forklaringer. Vi kan selvfølgelig heller ikke se ind i forfatterens hoveder. Men det er givetvis rigtigt med utålmodigheden: vi kræver jo hele tiden af forfatterne, at de skal forny sig, og de må ikke bare skrive “mellembøger” ... Har du et bud på Pontoppidans bevæggrunde, om der gjorde sig noget særligt gældende for ham?

“Pontoppidan skriver i sine breve, at han af princip aldrig reviderede i sine manuskripter, altså når han sad og skrev et værk for første gang. Han lagde vægt på at bevare en friskhed her. Men når han så fik sin tekst tilbage til korrektur og så den på tryk, begyndte han at lave ændringer. Jeg tror, at det trykte satsbillede skabte en slags “Verfremdungseffekt” hos ham; han kunne nu se sin tekst udefra og dermed overskue, hvad der måske skulle rettes. Det var nok samme mekanisme, der gjorde sig gældende, når han efter flere år lavede en ny udgave af en roman. Så sad han med den gamle udgave og kunne se på den med stor distance.

Der var dog formentlig også nogle lavpraktiske grunde til hans revisioner. Pontoppidan var altid bagud med det, han havde lovet sine forlæggere. Han var altid i gæld i forhold til et eller andet forskud, han havde fået. Så han havde ikke tid til at sidde og rette i sine manuskripter. De skulle bare afsted, og så måtte han tage problemerne i næste ombæring.”

Nogle få tekster reviderede han aldrig, f.eks. de tidlige små romaner “Spøgelser” og “Mimoser”. Her var distancen tilsyneladende blevet for stor. Han havde det som om det var en anden person, der havde skrevet dem ...

“Ja, og det kan undre, for *Mimoser* er efter min mening en af de bedste af de små romaner. Jeg tror, han fik lede ved den, fordi den kom til at indgå i sædelighedsfejden, hvor begge parter ville tage den til indtægt for deres syn på kønsmoral og ægteskab.”

*Ja, og det kan så have lammet ham, for hvis han nu lavede en ny udgave, så ville alle lede efter, om han nu gav den ene eller den anden part tydeligere ret. Og så er han måske også blevet i tvivl om sine egne motiver for at ville rette ... Jeg synes i hvert fald du har ret i, at *Mimoser* er fremragende, og at det på den baggrund er uforståeligt, at han nærmest ville slette den af sit forfatterskab. – I vil jo udgive de tre store romaner digitalt i synoptisk sammenstilling. Har du et overblik over eller en forventning om de forskellige typer af ændringer, man vil finde?*

“Hvis man ser bort fra de rent ortografiske, der har med stavemåder at gøre, og fra tegnsætningen, så kan man inddele de forventede ændringer i fem kategorier eller typer. Den første er de *stilistiske ændringer*, hvor enkeltord, typisk adjektiver eller adverbier, bliver skiftet ud. Der er altså tale om små forbedringer, eller noget

han selv har betragtet som forbedringer, men som man udefra ikke altid kan se begrundelsen for. Den næste type er *forkortelser*, og det kan gå helt fra ord og sætningsled til episoder og personer, der forsvinder ud af teksterne. Et eksempel er den lille pige, der drukner i mergelgraven under stormen i begyndelsen af *Muld*; hun forsvinder simpelthen fra anden til tredje udgave. Den tredje type er *fortælle tekniske ændringer*: et eksempel fra fjerde del af *Lykke-Per* er Pers ophold i Berlin, hvor førsteudgaven optrykker en række breve, han skriver hjem, mens revisionen i anden udgave fortæller det samme indhold i tredjepersons-form. Den fjerde type er *kompositoriske ændringer*, hvor situationer og episoder flyttes andre steder hen i teksten. Der er en del eksempler på det i *De Dødes Rige*, hvor for eksempel Mads Vestrups afskedigelse fra kirken flytter plads, og det samme gør det anonyme brev til fru Bertha Abildgaard om, at Jytte er Karsten Froms elskerinde. Den femte og sidste og maksimale form for ændring er der, hvor slutninger eller værkhelheder omarbejdes helt. Det er der vist ikke nogen tydelige eksempler på i de tre store romaner. Det mest radikale eksempel fra forfatterskabet i øvrigt er *Et Kærlighedseventyr*, en af de små romaner der først udkom med en lykkelig og siden med en ulykkelig slutning.”

Mange ændringer vil nok være stilistisk betinget, men forventer du at finde nogle tikkende hermeneutiske bomber om jeg så må sige? Hvor ligger i det hele taget skæringspunktet mellem editionsfilologi og hermeneutik?

“Som en dydig videnskabsmand vil jeg nok vente med at udtale mig, til arbejdet er gjort. Men mere principielt mener jeg ikke, der er et skæringspunkt mellem editionsfilologi og hermeneutik. Det er ganske vist en populær opfattelse: først tilvejebringer editionsfilologerne basis, den korrekte tekst, og bagefter kommer hermeneutikerne og bolttrer sig lystigt med deres fortolkninger. Der er snarere tale om en hermeneutisk cirkel: ethvert editionsfilologisk arbejde hviler på forudforståelse og fortolkning, og det skaber så selv nogle rammer for nye fortolkninger. Filologien er ikke en tjenestepige for hermeneutikken, og forestillingen om, at den skal tilvejebringe en stabil tekst, er en illusion. Tekster er meget ofte ustabile, og filologens opgave er ikke mindst at åbne fortolkernes øjne for det. Derfor bør hermeneutikeren altid aflægge regnskab for hvilken udgave af et værk, hans fortolkning baserer sig på. Det sidste sker sjældent. Jeg mener ikke, at fortolkeren altid bør inddrage alle ændringer af et værk gennem tiden, men han eller hun bør som et minimum være bevidst om udgaveforhold og ikke bare frit gribe efter den tekst, man nu har stående på reolen. Det må kunne begrundes, hvorfor man benytter en bestemt udgave og ikke en anden.

Allerede hermeneutikkens grundlægger Friedrich Schleiermacher sagde, at hermeneutik og kritik, dvs. editionsfilologi, forudsætter hinanden. Min position er, at det litterære værk ikke er identisk med én tekst, én udgave; det litterære værk er en klynge af tekster, en poly-tekst. Og mit håb er, at DSL-udgaven af Pontoppidans tre store romaner i samtlige deres varianter kan fremme denne tankegang. Der

findes ikke én stabil tekst, man bare kan tage og fortolke på. Den tankegang skal dekonstrueres af den nye digitale udgave.”

Det er en gammel sport at diskutere hvilken udgave af de store romaner, der er den bedste og den rigtigste. Pontoppidan mente vel naturligt nok sidsteudgaven. Hvad mener du?

“De har nok alle deres fordele. Sidsteudgaven vil ofte udmærke sig ved en stram komposition, fordi Pontoppidan har gjort sig umage med at indarbejde forudsætninger for handlingsgangen og skabe konsekvens i personerne. Førsteudgaverne er derimod mere uafgjorte og uforudsigelige, fulde af modsigelser og nuancer, og på den måde kan de også virke som om de har mere fylde og er mere virkelighedsnære, fordi levende mennesker i højere grad er indrettet sådan. Så personligt vil jeg nok have en tilbøjelighed for førsteudgaverne.”

I receptionshistorien er det også blevet hævdet, at Pontoppidan bevæger sig fra følelse til fornuft, når han laver sine revisioner. Det kan indebære, at det hele bliver lidt mere tørt og skematisk. – I vil i forbindelse med projektet og i samarbejde med Gyldendal lave en papir(bog)udgave af hver af de tre store romaner. Vil I her følge Jeres princip om at benytte førsteudgaven?

“Ja, det vil vi, jævnfør det historiske autenticitetsprincip vi snakkede om ved indgangen til interviewet. Der er også nogle mere praktiske fordele ved det: førsteudgaverne er større end de senere udgaver, fordi Pontoppidan altid forkortede ved sine revisioner, og så giver det bedre mening at knytte kommentarerne til første udgave (udgaverne skal være forsynet med et større apparat af forklarende noter og kommentarer, *red.*). Desuden er det generelt længe siden, førsteudgaverne har været i handelen, da Gyldendals genoptryk gennem årene har været baseret på sidsteudgaverne.”

Hvordan håber du, at Jeres digitale udgave vil blive brugt? Tror du også almindelige læsere vil opsøge den?

“Realistisk set henvender den sig nok mest til forskere. De kan først og fremmest bruge den til at studere Pontoppidans metode: hvordan arbejdede han med sine værker gennem tiden? Men de kan også ved hjælp af udgaven eksplicite præmisserne for deres fortolkning og dermed kvalificere deres argumentation. Mit håb er, at varianterne kan blive indarbejdet som en dimension i arbejdet med at fortolke Pontoppidan. Når man for fremtiden fremhæver eller baserer sig på et bestemt tekststed, må man også undersøge, hvordan det pågældende sted tager sig ud i de andre udgaver: er det kommet til? er det siden forsvundet? er det skrevet om? Og hvilke konsekvenser har det da for ens fortolkning? Men endelig kan man jo læse enhver af de tre romaners versioner fra ende til anden, som man hidtil har læst

den sidste, og derved få en ny oplevelse af værket. Som sådan må udgaven også kunne bruges af almindelige Pontoppidan-læsere.”